

УДК 340.12

**«МУЛЬТИВЕКТОРНІСТЬ» ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЯ
ЙОГО ОБГРУНТУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

**«MULTIVECTORNESS» RIGHT METHODOLOGY
AND ITS RATIONALE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION**

Хірсін А.В.,

*кандидат юридичних наук,
адвокат Київської міської колегії адвокатів*

У статті аналізується вплив глобалізаційних тенденцій розвитку сучасного суспільства на розширення функціонального діапазону правового регулювання. У зв'язку із цим переглядаються методологічні підходи до обґрунтування правових норм та інститутів.

Ключові слова: глобалізація, правова методологія, обґрунтування права, правове регулювання «відкритого суспільства».

В статье анализируется влияние глобализационных тенденций развития современного общества на расширение функционального диапазона правового регулирования. В связи с этим пересматриваются методологические подходы к обоснованию правовых норм и институтов.

Ключевые слова: глобализация, правовая методология, обоснование права, правовое регулирование «открытого общества».

The article deals with the analysis of impact of globalizational tendencies in development of modern society on extension of the legal regulation range. In this connection there are revised the methodological approaches to justification of legal norms and institutions.

Key words: globalization, legal methodology, justification of law, legal regulation of «open society».

Актуальність теми. Через своє сутнісне призначення бути засобом врегулювання конфліктності різноспрямованих суб'єктивних інтересів, що формуються і здійснюються у багаторівневій системі суспільних відносин, право, починаючи вже із «зародкових» форм свого існування, виявляє досить віддалений від одновимірності, а подекуди і внутрішньо суперечливий характер. При цьому мірою структурного ускладнення суспільства (особливо на сучасному етапі його розвитку, коли воно стає дедалі більш «відкритим» для інтегративних процесів регіонального та глобального масштабу), ступінь згаданої «багатовимірності» права незрівнянно збільшується, що потребує відповідних ревізій у методології його обґрунтування.

Аналіз літератури. Варто відзначити, що проблематика, пов'язана із кризою класичного праворозуміння, заснованого на уявленнях про певну «моносутнісну ідею права», досліджується в теоретико-правовій літературі вже понад століття. У цьому відношенні достатньо згадати «піонерські» роботи Б. Кістяківського та О. Яценка, інтегративні концепції права Дж. Холла та Г.Дж. Бермана, сучасні дослідження таких авторів, як А. Поляков, В. Графський, М. ван Хоек та багатьох інших. Водночас із розширенням діапазону функціональної «мультирекорторності» права пропорційно зростає коло відкритих питань щодо адекватності методологічних підходів до визначення його легітимізаційних вимірів.

Постановка задачі. Зважаючи на відзначені обставини, головною метою даної статті є встановлення деяких корелятивних залежностей між структурним ускладненням суспільних відносин та організаційними характеристиками моделей обґрунтування права, призначеного для регулювання таких відносин.

Основна частина. Уже навіть у принципових основах своєї організації «правові норми повинні бути влаштовані так, щоб їх можна було розглядати одночасно і як закони примусу, і як закони свободи. Держава має гарантувати і те, і інше: з одного боку, легальність поведінки особи, яка в цілому дотримується санкціонованих норм, а з іншого – легітимність приписів, котра завжди забезпечує можливість дотримання норм із поваги до закону» [1, с. 220]. При цьому для кожної правової системи фундаментальним є питання щодо того, що саме становить її «сміслові ядро»: спрямованість на забезпечення недоторканної свободи суб'єктивного самовизначення чи, навпаки, встановлення чітких орієнтирів належності, за допомогою яких така свобода обмежується і скеровується на її утримання в певних нормативно-правових рамках. Зокрема, в межах демократичних правових систем ця іманентна суперечливість права вирішується шляхом синтетичного «дозвільно-заборонного» тлумачення його змісту за умови

пріоритетності ідеї свободи щодо ідеї примусового зобов'язання. Тобто обов'язок та примус розглядаються в даному контексті лише як корелятивні *засоби* гарантування та забезпечення правової свободи, проте не навпаки. Відповідно, свобода, що реалізується як засіб примусового зобов'язання, набуває ознак «неправового свавілля».

Врешті-решт, у будь-якій правовій системі виникають численні дилеми, пов'язані з узгодженням приватного та публічного права. Ці дві площини останнього знаходяться у «парадоксальному», на перший погляд, взаємозв'язку. З одного боку, вони виявляють, начебто, взаємовиключні ознаки своїх «потребових детермінант» та цільових орієнтирів (оскільки комунітарні та особисті інтереси багато в чому є протилежними). З іншого ж боку, розглядуваним рівням права притаманна та діалектика їхнього функціонування, згідно з якою вони стають нерозривними складовими процесу правореалізації, що набуває своєї якісної визначеності та збалансованості саме завдяки взаємному врівноваженню цих опозиційних складових. Адже здійснення приватних інтересів може бути гарантоване, якщо воно забезпечується обов'язками відповідних суб'єктів, діяльність яких регламентується публічним правом. Інакше не існуватиме законної можливості *вимагати* такого здійснення, а тому пов'язані з ним суб'єктивні запити не можна буде вважати *правом*. І, навпаки, норми публічного права стають визнаними нормами суспільної поведінки громадян лише мірою того, наскільки ці норми деонтологічно узгоджуються із прагненнями особистої громадянської автономії. Тому будь-яке обґрунтування приватноправових інститутів тісно пов'язане із проблемою «оптимізації їх співвідношення із правом публічним, виключно мірою вирішення якої можна вести мову про *правову саморегуляцію* суспільства, передбачувану самою ідеєю демократії. «Оптимальність» же згаданого співвідношення істотно визначається тим, якою мірою нормативність кожного із цих юридичних підрозділів формується «знизу» (тобто в реальному бутті суспільних відносин активністю самих їхніх учасників) та підноситься до рівня закону й забезпечується владою «зверху», а не навпаки, оскільки «усуспільнюваний» правовою нормою інтерес охороняється самими громадянами настільки, наскільки він зорієнтований на забезпечення їхнього власного добробуту та відповідає насамперед їхнім приватним інтересам» [3, с. 267].

Таким чином, під час визначення та обґрунтування правової нормативності, призначеної для регулювання суспільних відносин навіть в окремо взятих (відносно «замкнених») національно-державних межах, доводиться враховувати досить розгалужену систему цільових параметрів, здатних впливати на спрямування та «силовий потенціал» дії юридично-

го закону, в якому матеріалізується згадана нормативність. Однак коли йдеться про сучасне демократичне суспільство, ключовою ознакою якого є його «онтологічне тяжіння» до набуття форм структурно-організаційної та функціональної «відкритості», то діапазон критеріальних оцінок ступеня виправданості діючих у ньому правових норм значною мірою розширюється.

Насамперед ця обставина зумовлена розширенням рамок самого правового простору за рахунок його «інтернаціоналізації», а також масового залучення населення до участі в політико-правових процесах через зростаючу мережу інститутів громадянського суспільства. Відповідно, «збільшення зон дії права, що є наслідком інтенсивного зростання ділової активності суб'єктів правових систем, як фізичних осіб, їх груп, так і юридичних осіб, та обумовлює глобальну широту правової активності й правовідносин, потребує пошуку адекватних механізмів опосередкування правових контактів (конструктивної активності й поведінки) глобального рівня. Регулятивний потенціал права потребує втручання у нові сфери – транснаціональних соціальних зв'язків і контактів; правового нормування основних сфер соціальної дійсності в умовах переходу сучасної цивілізації до цінностей плюралістичної демократії, затвердження у всесвітньому масштабі цінностей індустріального суспільства й поступового «вростання» національних соціально-політичних систем в єдину всесвітню інформаційну систему» [4, с. 409].

Цілком очевидно, що при цьому підвищується ступінь функціональної складності права: предметне поле його спрямування розгортається одночасно у двох різнопорядкових площинах – «внутрішній» (національній) та «зовнішній» (регіональній і глобальній). Аналогічно тому, як у межах першої воно покликане узгоджувати інтереси суб'єктів приватного та публічного права внутрішньонаціонального рангу, на рівні другої площини в ролі «елементарних» суб'єктів виступають держави та наддержавні інституції. Тому в умовах політико-правової глобалізації зміст та функціональність права доводиться оцінювати не лише в аспекті досягнення «внутрішньої» рівноваги суб'єктивних інтересів всередині тієї чи іншої національної системи правовідносин, але й із позиції показників відповідного балансу за її межами – у сфері зовнішньої політики та міжнародних правових комунікацій. Окрім того, виникає потреба у гармонізації національного й міжнародного права, оскільки зміст першого дедалі більшою мірою визначається нормативними стандартами другого, які, у свою чергу, набувають чинності на теренах будь-якої конкретно взятої країни виключно через імплементацію в системі її національно-державного законодавства.

Саме завдяки «піднесенню» права над тим його змістом, що детермінований вузьконаціональними рамками, з'являється можливість інтерпретації правового статусу будь-якого людського індивіда не лише як підданого певної держави, але й як *людини та громадянина* взагалі. Відповідно, в цьому відно-

шенні до цільових функцій правового регулювання додається, по-перше, визначення змісту й обсягу невід'ємних суб'єктивних прав і свобод, що не залежать від «милості» національно-державної влади, і, по-друге, узгодження нормативної бази такого регулювання з умовами непорушності згаданих прав, котрі конститууються в якості основоположних критеріїв легітимності будь-якого юридичного закону чи механізму його здійснення в системі суспільних відносин.

Така переорієнтація правових пріоритетів від права держави до права людини, вочевидь, спрямовує подальший розвиток правового регулювання за лінією його гуманізації. Разом із тим слід відзначити і зворотній бік даного процесу: паралельно з цілком позитивними моментами згаданої спрямованості спостерігається також своєрідний «антропологічний парадокс глобалізації», згідно з яким кількісне співвідношення між активними учасниками та «аутсайдерами» цього процесу, вочевидь, свідчить не на користь перших; до того ж, більшість таких учасників відчувають не стільки переваги, скільки негативні наслідки глобалізації: «Населення менш розвинених держав сприймається лише як дешева робоча сила... Це є фактором загострення процесу прогресуючого зростання частини людства, виключеної з можливостей досягнення успіху в сучасному соціальному, економічному, культурному й політичному прогресі» [4, с. 97]. А отже, зростає і рівень злочинності на ґрунті етнічних, расових, міжконфесійних та інших конфліктів, що становлять загрозу правопорядку як на національному, так і на міжнародному рівнях. Тому поле правового регулювання істотно розширюється ще й з огляду на необхідність забезпечення нормативних засобів попередження і вирішення подібних конфліктів. Адже за умови дедалі посилюваного дисонансу між номінальним статусом людського індивіда як головної *мети* суспільно-політичного й правового прогресу та *реальним* перетворенням переважної більшості з них на *засіб*, використовуваний меншістю задля підтримання і зростання власного добробуту, поглиблюватиметься «антропологічна криза» глобалізації, основним проявом якої є зростання ступеня «відчуження» індивіда від суспільства та сплеск антисоціальної агресії. Підтвердженням тому є почастищення терористичних акцій, суб'єктами здійснення яких є не які-небудь політичні, релігійні чи інші організації й угруповання, а окремі фізичні особи (на кшталт відомих нині «стрільців-одинаків» Брейвіка, Виноградова та ін.).

Як характеризує ці кризові тенденції А. Печчеї, останні зумовлені насамперед тим, що, «поширюючи своє панування над світом, людина у прагненні до безпеки, комфорту і влади обростала цілим арсеналом різноманітних пристроїв та винаходів, втрачаючи при цьому ті свої якості, які дають їй можливість жити у своєму первісному незайманому природному середовищі... Останнім часом ця рівновага між прогресом і культурою людини, між прогресом та її біофізичними здібностями виявилася порушеною, до того ж досить серйозно. Так що теперішній ступінь

розумової та психічної адаптації людини до штучності та стрімких темпів сучасного життя досить далекий від задовільного... Незнання цих нагальних проблем може обернутися найсерйознішими, невідправними наслідками для людини як особистості та суспільства в цілому» [2, с. 230-231].

Нарешті, не можна не згадати й про те, що розвиток індустріальної цивілізації, котрий, з одного боку, наділяє людину нечуваними раніше можливостями в плані її самореалізації у природному та суспільному бутті, а з іншого – посилює ступінь ризиків, пов'язаних із загрозами використання цих можливостей проти «собі подібних», має також свій зворотний ефект у вигляді численних екологічних проблем, спричинених порушенням рівноваги між суспільством та природою. Сюди відносяться і негативний техногенний вплив на довкілля, і багатократне перевищення темпів вичерпання природних ресурсів щодо швидкості їх відновлення, і глобальне потепління, і ще багато інших виявів екологічної кризи в сучасному світі. Тож у системі правового регулювання постає необхідність нормативізації не лише міжсуб'єктних відносин у суспільстві, але й умов екологічної безпеки *людства*. Адже такі проблеми не можуть бути вирішеними виключно на локальному чи національному рівні. Вони потребують їх піднесення до рангу «загальнопланетарних», а тому передбачають спільні й тісно координовані зусилля урядів усіх держав у напрямку оптимізації динамічного балансу між суспільними та природними процесами. Відповідно, глобальний характер цієї проблематики позначився, по-перше, на ключових спрямуваннях сучасного міжнародного права (зокрема, його зосередженості на питаннях розробки нормативних основ раціонального контролю у царині природокористування); по-друге, масштабність цих завдань спонукала до того, що у правових системах всіх сучасних держав виникло екологічне право, метою якого є нормативне сприяння забезпеченню стійкого та збалансованого розвитку суспільства в його природному оточенні.

Іншими словами, на нинішньому етапі культурно-цивілізаційного процесу під час визначення й обґрунтування нормативних основ правового регулювання доводиться стикатися не лише з економічними, соціальними, політичними, антропологічними, моральними, релігійними та іншими підвалинами, на підставі яких згадані нормативні основи могли б вважатися виправданими, але й із доволі широкою проблематикою їх узгодження з об'єктивними умовами і наслідками цього розвитку. І хоча такі наслідки нерідко пов'язані з так званим «суб'єктивним фактором» людського втручання у світовий порядок, вони, так чи інакше, є *об'єктивною реальністю*, котра, незалежно від нашого ставлення до неї, потребує виваженого контролю (насамперед на нормативно-правовій основі), здійснюваного глобально інтегрованим людством. Отже, можна стверджувати, що сучасний прогрес має двосторонній характер, через який доречно вести мову не лише про *наслідки*, викликані глобалізацією, але й про *причинну* зумовленість подальшого

розгортання глобально-інтегративних процесів самими результатами людської діяльності, котрі не можливо контролювати інакше, аніж на всесвітньому рівні координації міжнародних відносин.

Як характеризує цю ситуацію вже у передмові до своєї відомої роботи «Демократія та глобальний порядок» Д. Гелд, сьогодні класична теорія та практика демократичного розвитку стикаються із серйозними викликами та потужною протидією, що зумовлюються новітніми суспільно-політичними тенденціями. При цьому «ключові традиції демократичної думки, особливо ті, що виростають на ґрунті ідей республіканства, лібералізму та марксизму, зазнають жорстокого тиску у світлі низки головних подій кінця ХХ століття» [5, с. 8]. Серед них згадується, зокрема, динамічний розвиток світової економіки, що призводить до дестабілізації та значних ускладнень (як всередині держав, так і в міждержавних відносинах), котрі стають недосяжними для засобів контролю будь-якого окремо взятого національного уряду; швидке зростання транснаціональних зв'язків, які стимулювали виникнення нових форм колективного вироблення рішень за участю різних держав, міждержавних організацій та міжнародних груп політичного тиску; розширення обсягу та інтенсифікація функціонування транснаціональної комунікативної системи; розповсюдження військових технологій та озброєння як «стійкої ознаки та засобу стабілізації» сучасного політичного світу, а також загострення таких глобальних проблем, як, наприклад, екологічні збитки від кислотних дощів, пошкодження озонового шару та «парниковий ефект». Хоча ці проблеми виникають у зовсім різних площинах людського буття, однак загальною їх рисою є те, що «вони не визнають національних меж та державних кордонів» [5, с. 8].

Певна річ, за описаних умов і тенденцій суспільно-політичного розвитку потребуватимуться нові методологічні підходи й моделі обґрунтування нормативно-правових основ регуляції відносин та процесів у системі «людина – суспільство – природа». Головною відзнакою таких моделей є їхня багаторівневість: адже в сучасному світі здійснення регулятивного потенціалу права потребується не лише в контексті міжсуб'єктних відносин, що унормовуються на підставі національних інститутів приватного та публічного права, але й на рівні міжнародних стосунків регіонального та глобального масштабу, котрі, до речі, не обмежуються їх офіційними формами. Окрім політичної взаємодії урядів різних держав розширюються та поглиблюються інтернаціональні суспільні зв'язки, через посередництво яких, паралельно з державно-організаційним регулюванням, реалізується самоорганізація громадянського суспільства. У мережі останньої, що охоплює своєю системністю практично всі існуючі модуси здійснення комунікативних контактів (від локальних до загальнопланетарних), формуються ті спільні рішення, орієнтири й цінності людства, якими мають визначатися нормативно-правові рамки, шляхи та механізми розв'язання згадуваних вище глобальних проблем.

З іншого ж боку, попри те, що сучасний світ, у певному розумінні, «космополітизується» (з відповідним зміщенням акцентів від «традиційно-державного» правління до налагодження «єдиного світового порядку» на основі «універсалізованого» права), значущість національних держав, однак, не може бути повністю нівельованою. Гуманістичний зміст самої ідеї демократичного права передбачає його спрямованість насамперед на людину як головного суб'єкта правовідносин та мети правореалізації. Проте аналогічно тому, як вищі органи державної влади не мають змоги *безпосередньо* забезпечувати здійснення законних прав кожного окремого громадянина (через що в будь-якій державі існує досить розгалужена та багаторівнева система інституцій, що опосередковують адміністративний та правовий зв'язок цих органів із населенням), так само і наднаціональні політичні організації, за допомогою яких встановлюється й підтримується «глобальний порядок», завжди потребуватимуть національно-державного «посередництва» в їхніх зв'язках із громадянами. Особливо це стосується механізмів здійснення прямої демократії та долучення якомога ширших кіл населення різних країн до діяльності організацій такого рангу, реалізувати які вкрай важко безпосередньо на міжнародному рівні, «омінаючи» національні державно-адміністративні та самоврядні структури. А отже, під час розробки методологічних підходів до визначення й обґрунтування права дедалі актуальнішою буде проблематика, пов'язана з узгодженням його державно-регулятивних та самоорганізаційних аспектів, приватних та публічних інтересів, гармонізацією національної та міжнародної нормативності, а також з ура-

хуванням умов нормалізації і підтримання демографічного та екологічного балансу у світі.

Висновки. Таким чином, глобалізаційні процеси, що охоплюють практично всі сфери життя сучасного суспільства, стали чинником значного розширення діапазону сутнісно-функціональних характеристик права та його регулятивних спрямувань в істотно ускладненій системі цього життя. Однак без дотримання умов оптимальної рівноваги між різноспрямованими векторами правової нормативності остання втрачатиме свою дієвість у якості засобу досягнення такої упорядкованості людської поведінки в суспільному та природному оточенні, котра стала б гарантом самозбереження людства, злагодженості організаційних форм його існування та подальшого розвитку.

Очевидно, саме з такими умовами мають бути пов'язані базові мірила виправданості норм та інститутів сучасного демократичного права у світі, що глобалізується. Тож нормативно-інституційні складові національного права мають легітимуватися не лише з позиції певних внутрішньодержавних критеріїв, але й у площині їх адекватності об'єктивним тенденціям становлення системності наднаціональних стосунків регіонального та світового масштабу, а також умовам підтримання раціонального екологічного балансу.

Відповідно, методологічні моделі обґрунтування права вже не можуть залишатися «одноплосинними»; в основу їхньої побудови доцільно покласти принцип ієрархізації мережевих рівнів міжсуб'єктних відносин (від групових до глобальних), на кожному з яких здійснюється дискурсивний пошук рамкових умов функціональної узгодженості «нормативного» та «фактичного».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
2. Печчеї А. Людські якості / Л. Печчеї // Філософія (від витоків до сьогодення) : хрестоматія. – К. : Знання, 2009. – С. 226–238.
3. Тімуш І.С. Інтегральний погляд на право / І.С. Тімуш. – К. : Атіка, 2009. – 284 с.
4. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір / Л.Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
5. Held D. Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance / D. Held. – L. : Polity Press, 1995. – 326 p.